

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ВСЕУКРАЇНСЬКА
НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ
«УКРАЇНА У СВІТОВОМУ ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРІ»**

15 листопада 2023 р.

Київ 2023

Україна у світовому історичному просторі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 15 листопада 2023 р. / під заг. ред. М.В.Трофименка. Київ: МДУ, 2023. – 185 с.

Редакційна колегія :

Голова	- М.В. Трофименко , ректор Маріупольського державного університету, кандидат політичних наук, професор.
Члени
редколегії:	- О.П. Рєєнт , член-кореспондент НАН України, д.і.н., професор, заступник директора Інституту історії України НАН України.
- Ю.В. Константинова , к.і.н., доцент, в. о. декана історичного факультету.
- С.В. Новікова , к.і.н., доцент, заступник декана історичного факультету
- В.М. Романцов д.і.н., професор (відповідальний редактор)
- С.С. Арабаджи , к.і.н., доцент
- В.С. Волоніць , к.і.н., доцент
- В.О. Забавін , к.і.н., доцент
- В.М. Коробка , к.і.н., доцент
- Ю.В. Коробка , к.і.н., доцент
- Н.І. Романцова , д.і.н, доцент
- Н.Ф. Шипік , к.і.н., доцент

У збірнику представлено наукові матеріали, що включені до програми Всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна у світовому історичному просторі». В ньому висвітлюються різні аспекти української історії як складової всесвітньої історії, історичного краєзнавства, історичної регіоналістики, культури, актуальні проблеми міжнародних відносин, методики викладання історії в школі.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, магістрантів і всіх тих, хто цікавиться питаннями історії, культури, зовнішньої політики України, історичного краєзнавства, а також міжнародними відносинами нашого часу.

The abstracts presents the scientific articles included in the proceedings of the All-Ukrainian research conference «Ukraine in world historical space». It highlights various aspects of the history of Ukraine as a part of the global history, historical regional studies, historical regionalism, culture, as well as acute problems of international relations and foreign policy of Ukraine, methods of teaching history in school.

The abstracts are meant for students, scientists, instructors and those seeking their masters' and scientific degrees as well as for those who really care for the contemporary Ukraine's history, culture, foreign policy, foreign affairs and country studies.

The conference paper was written within the project “Becoming Greek South of Ukraine, 1774-2021: The History of Ukraine through its Greek Minority Between Local and Transnational Contexts (UAGREEKS)”, project number 1233124, has received funding through the MSCA4Ukraine project, which is funded by the European Union.

ДО ПИТАННЯ ПРО ІНФОРМАЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ ПОГОСПОДАРСЬКИХ КНИГ СІЛЬСЬКИХ РАД У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

Волоніць В.С., Шипік Н.Ф.

Необхідною умовою для об'єктивної реконструкції соціальної історії є залучення широкого інформаційного багажу документальних комплексів минулого. Унікальним джерелом у вивченні сільського мікросоціуму, що дозволяє реалізувати соціально орієнтований вимір історії, є погосподарські книги сільських рад. Вони мають виключне значення для дослідження соціально-демографічних процесів, національної ідентичності і майнового стану сільської родини. Значна частина документів погосподарського обліку сільських рад України 1930-х років була втрачена. Натомість вони зберіглися за повоєнний період, що уможливило джерелознавчий аналіз формуляру погосподарських книг другої половини 40-х рр. Виявлення і вивчення цього виду документу набуває особливого значення в часи нищівної широкомасштабної російської агресії проти України. Оскільки ці документи не мають централізованого зберігання, то і масштаби їх втрат є значними. Тому є потреба у розробці алгоритму дослідження, електронній архівації документів, що зберігаються у документальному фонді місцевих органів влади.

Погосподарські книги державних зобов'язань (далі - погосподарські книги) були частиною системи документального обліку населення за місцем проживання. Це офіційні документи сільських Рад, що мали вестися в суворій відповідності з інструкціями Центрального управління народно-господарського обліку Держплану Союзу РСР. Вони виконували функції адміністративного та податкового обліку сільського населення з 1930 -х років. Інформація уміщена в цих документах уможливило реконструкцію статевовікового складу сільської сім'ї, фіксує всі демографічні та господарські трансформації селянського подвір'я. Ці облікові документи були впровадженні Постановою Ради Народних Комісарів СРСР від 26 січня 1934 року за № 185 «Про первинний облік у сільських Радах» й існували впродовж усього радянського періоду [4, с.123]. Відповідно до пункту № 3 цієї постанови встановлено «погосподарську книгу обліку виконання державних зобов'язань ввести не пізніше 1 липня 1934 року» з цікавою і важливо приміткою «в Українській РСР книга обліку виконання державних зобов'язань може бути введена з 1 квітня 1934 року».

Пункт 6 цієї постанови покладав відповідальність за їх збереження, за своєчасність і правильність записів персонально на секретаря сільської ради. Усі облікові документи сільських рад повинні зберігатися нарівні з грошовими документами та цінними паперами. На титульному аркуші одиниці обліку архівного документу зазначено «зберігати – постійно». У разі порушення цього правила секретар міг бути притягнутий до кримінальної відповідальності.

Саме секретарі сільських рад персонально відповідали за достовірність інформації, оскільки вона використовувалася податковими органами для нарахування сільськогосподарського податку (пункт 7 постанови). Записи вносилися на основі суцільного обходу дворів, опитування власників і перерахунку поголів'я худоби або вимірювання в натуральній формі врожаю городніх культур. Контроль за веденням обліку здійснювався органами народногосподарського обліку через районних інспекторів, вони ж проводили контрольні обходи дворів. До 1957 року погосподарські книги виконували виключно

фіскально-облікову функцію. Зміна податкової політики була запроваджена Указом Президії Верховної Ради СРСР від 12 вересня 1957 року «Про прибутковий податок із колгоспів» яким вводилась єдина ставка оподаткування відповідно до розміру присадибних господарств. Після внесення змін в оподаткування селянського двору, погосподарські книги втрачають фіскальні функції і зберігають за собою лише функцію обліку за місцем проживання.

Центральне управління народногосподарського обліку Держплану, а пізніше Центральне статистичне управління неодноразово вносили зміни у початкову форму погосподарської книги. Протягом 1930-х років змінювалася періодичність складання господарських книг, норми фіксації показників для різних груп населення, а також вимоги до заповнення структурних підрозділів форми. З кінця 1930-х років відомості, що характеризують розміри податкових і натуральних платежів, практично перестали зустрічатися.

У 1939 р новий закон про сільськогосподарський податок встановив, що господарства робітників і службовців, які проживають у сільській місцевості і мають доходи від сільського господарства, оподатковуються нарівні з господарствами колгоспників на умовах, визначених законом. Така система податків розроблялася з метою стимулювання розвитку підсобних господарств до повного переходу до самозабезпечення сільського населення продовольством і, відповідно, вступу в колгосп одноосібних селянських господарств, членів сімей робітників і службовців, які проживають в сільській місцевості. Відтоді у господарські книги одночасно записували сім'ї колгоспників, робітників і службовців [1, с.169].

У другій половині 1940-х рр. погосподарські книги сільського обліку перезакладалися щотри роки. Записи в них уточнювалися кожного року станом на 1 січня, а пізніше двічі на рік – на 1 січня і 1 липня.

Структура облікового документу складалася з титульної сторінки та основної частини. У центрі титульного аркуша вказували повну назву документу—«Погосподарська книга основних виробничих показників господарств колгоспників» із зазначенням років та повної назви сільської ради. Нижче дрібно додавалось уточнення про необхідність за цією формою здійснювати облік господарств робітників і службовців. У верхній правій частині титулу зазначено, що цей документ належить до сільрадівського обліку. Форма документу за №2 затверджена згідно постанови РНК СРСР від 26 січня 1934 р. Центральним управлінням народногосподарського обліку Держплану СРСР, № 580 від 10 жовтня 1940 р. [2, арк. 1-79; 3, арк.1-119].

Основна частина документу містила окремі записи для кожного господарства, які розміщувалися на розвороті книги. У верхній частині наводилися загальні відомості про голову сім'ї – прізвище, ім'я, по батькові, статутна назва колгоспу, до якого він належав (або промколгоспу чи промартілі), дата вступу в колгосп, номер домогосподарства, адреса і приналежність до певної суспільної групи. Зазвичай заповнювалася остання графа наступним чином – «колгоспник», іноді – «службовець» чи «робітник» та вкрай рідко – «одноосібник».

Відомості про домогосподарство вписували від руки в друкованому шаблоні у вигляді таблиці, що містив 6 розділів і Додаткову інформацію. Подекуди записи здійснювалися неохайно та нерозбірливо.

Формуляр першого розділу включав дані про кожного члена домогосподарства. Перший рядок містив прізвище, ім'я і по батькові голови домогосподарства. Таким чином було підкреслено його роль у комунікації з органами державної влади. Він вважався матеріально відповідальною особою, платником податків, і всі зобов'язання записувалися на його ім'я. Нижче були записані інші члени сім'ї, а також родичі чи квартиранти, які проживали разом в одному дворі. Наступні стовпці містили важливі демографічні характеристики, такі як ступінь їх родинного зв'язку з головою домогосподарства, стать, рік

і місяць народження, національність, інформація про грамотність (із зазначенням кількості закінчених класів), школу, яку вони відвідували, а також примітка про зміни в освіті у наступні роки. Кілька стовпців праворуч присвячені питанням про спеціальність в сільському господарстві і поза сільським господарством, місце роботи і посаду в ній, а також змінам у роботі в наступні роки. Для фіскальних органів вкрай важливою була відмітка про інвалідів та пенсіонерів у складі сім'ї, оскільки це було пов'язане з нарахуванням податків. Далі йдуть стовпці, інформація з яких дозволяє виявити міграції жителів, що належать до тієї чи іншої сільської ради, та рівень їх смертності. Це відмітка про відсутніх, яка заповнювалася раз на півроку із вказанням причини відсутності, а також — з якого часу була ця відсутність. В останніх стовпцях цього розділу реєстратори повинні були вказати час, починаючи з якого він працює у наймах й дату прибуття нового члена сім'ї. Відомості, що містяться в цьому розділі можуть стати основою для вивчення демографічної структури селянського двору.

Другий розділ мав назву «Будівлі» і уміщував в себе рядки із назвами будівель за призначенням (дім/хата, хлів, сарай) та стовпці з роком побудови і відміткою про оренду.

Третій розділ фіксував інформацію про земельну ділянку, яка оновлювалася на початку кожного календарного року: розмір присадибної ділянки, у тому числі зайнятої під будівлі, зокрема під житло, а також під сад і город.

Четвертий розділ включав щорічні відомості про посіви і насадження. Він надавав інформацію про обсяг посівних площ, зайнятих окремими сільськогосподарськими культурами (передовсім картоплі, кукурудзи, бобових тощо) порівняно із запланованими. Окремо зазначалася кількість плодово-ягідних насаджень (у тому числі плодоносних), зокрема садових насаджень (із зазначенням породи дерев), ягідників та виноградників. Їх облік проводився поштучно.

П'ятий розділ цілком присвячений бджільництву у селянському подвір'ї. Обліку підлягали існуючі вулики двох типів (рамкові і колодок), а також бджолині сім'ї.

В останньому, шостому розділі був передбачений докладний запис про худобу, яка була в особистій власності селян. Вказувалося поголів'я великої рогатої худоби. Із загальної кількості виділяли худобу певних статевих і вікових груп, включаючи корів, телиць покритих, телиць старше 1 року, бичків від 1 до 2 років, телят віком до 6 місяців, телят від 6 місяців до 1 року тощо. Подібному обліку підлягали також свині, вівці, коні та інші види свійської худоби.

Таким чином, погосподарські книги сільських рад є унікальним джерелом, яке дає можливість простежити історію сільських сімей на локальному рівні, охарактеризувати особливості демографічних, міграційних процесів, трансформації структури та функцій сільськогосподарського двору.

Література

1. Мирошкин М.А. Книги сельсоветов как источник информации о сельском населении 1930-х годов // Проект «Ахей». С.167–171.
2. Погосподарська книга №11 основних виробничих показників господарств колгоспників за 1944-1946 рр. Мало-Янісольська сільська рада Володарського району Сталінської області. Володарський районний архів. Ф.112. Оп.1. Спр.6. Арк. 1–79.
3. Погосподарська книга №7 основних виробничих показників господарств колгоспників за 1944-1946 рр. Мало-Янісольська сільська рада Володарського району Сталінської області. Володарський районний архів. Ф.112. Оп.1. Спр.3. Арк. 1–119.
4. Скворцова Е.М. Похозяйственные книги сельсоветов 30-х годов XX в. // Социально-экономические и политические проблемы истории народов СССР. М., 1985.